

Abel de Jong

De precisiedraaijerij

b:k light

Dit is een uitgave van Booklight – dienstverlenende uitgeverij
Zie voor een overzicht van al onze titels (ook als e-book)
www.booklight.nl

© 2012 A. de Jong / Booklight
ISBN 9789491472145
NUR 340

Ontwerp: We love it when a plan comes together.com
Omslagafbeelding: Hennie Berkenpas, Noordstijl.com

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag, in welke vorm of op welke wijze dan ook, worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, transmitted or stored in any form or by any means without written permission of the publisher.

www.booklight.nl

b:k light

Elke dag precies om zes uur stond meneer Drijber op, al bijna veertig jaar lang, want hij was een man van vaste gewoonten. Ontbijt om half zeven, klaargemaakt door zijn trouwe huishoudster Bets. Ze heette eigenlijk Elisabeth, maar een dienstbode noemde je Bets. Naast zijn bord stond het bakelieten trommeltje klaar met daarin vier boterhammen met worst en kaas, voor tussen de middag en een appeltje erbij.

Om zeven uur had hij zijn ontbijt beëindigd en legde hij zijn servet naast zijn bord, vouwde de krant netjes dicht, begaf zich met rustige tred naar de vestibule. Daar trok hij zijn lange grijze jas aan en liep bedaard naar de garage waar zijn trouwe Alvis 4.3 liter, bouwjaar 1938, klaarstond. Een elegante, gestrekte wagen, donkerrood, zwartlederen bekleding en grote verchromde koplampen. Een Engelse kwaliteitswagen die naar echt leer rook, met een fluisterende motor die ook vervaarlijk kon grommen als er gepresteerd moest worden.

Alles aan meneer Drijber was kwaliteit. Hij had het voorkomen van een onversneden captain of industry, een man van gezag en gewicht, iemand die lid was van de Rotary. Hij woonde in een statige villa aan een van de uitvalswegen van de stad, de Rijkstraatweg nr. 50, met een grote, goed onderhouden tuin eromheen.

Vier jaar geleden was zijn lieve vrouw Artemis hem ontvallen. Een ongewone naam voor een bijzondere vrouw. Ze was Duitse van geboorte, had een uitstekende opvoeding genoten en na haar huwelijk met Hugo Drijber, die haar aanbad, had ze zich verder ontwikkeld. Prachtig kon ze schilderen. Boven de haard hing nog steeds het schilderij dat zij had gemaakt met daarop haar man, zijn nichtje Sylvia - dochter van zijn broer - en zichzelf. Het was pas een week voor het fatale ongeluk voltooid, alsof ze het had voorvoeld en zichzelf wilde reproduceren als blijvende herinnering. Onvergetelijk waren de avonden waarop ze piano speelde en klassieke liederen zong, het huis vol gasten. Mensen met

smaak en beschaving. Met weemoed dacht hij terug aan hun reizen naar Budapest, Brussel, Parijs, Wenen, Praag en naar Italië. In 1938 hadden ze Venetië bezocht en waren ze naar de Scala van Milaan geweest. Het jaar erop naar Parijs, logeren in een duur hotel aan de Champs Elysées, uitgaan naar de Opéra. Zij in een verblindend mooie avondjapon, hij in een chique rokkostuum. Sylvia ging ook mee naar de voorstelling. Zij werd - zoals in die jaren gebruikelijk - 'een liefvallige bakvisch' genoemd. Jaren van voorspoed en weelde in een om hen heen snel veranderende wereld. Helaas, hun zo gelukkige huwelijk werd niet met kinderen gezegend. 'De fabriek is jouw kind,' verzuchtte zijn vrouw wel eens, als bleek dat ze weer niet zwanger was.

Vlak voor hun huis werd ze in 1939 aangereden door de tram, die met hoge snelheid was genaderd. Op het rechte stuk kon doorgereden worden, want er waren haltes noch bochten. Ze was het slachtoffer geworden van een tragisch misverstand. Een voorbijganger had het aan een agent verteld, die na het ongeval de toedracht noteerde voor zijn proces verbaal. Mevrouw Drijber had het dochttertje van de overburen gezien. Het meisje, dat op het trottoir stond, maakte aanstalten om over te steken. Artemis hield van het meisje, dat vaak aan huis kwam. Ze had het kind toegeroepen om niet over te steken omdat de tram naderde. Het kind had haar vanwege haar Duitse accent niet goed begrepen en was toch begonnen over te steken. Artemis holde toen naar de overzijde om het kind tegen te houden. Ze was over de tramrails gestruikeld die een paar centimeter boven het wegdek uitstaken en op de rails ten val gekomen.

Meneer Drijber was op de fabriek toen het gebeurde. Zijn secretaresse, Sonja de Keizer, nam de telefoon op toen een arts van het Gemeenteziekenhuis het verpletterende nieuws doorgaf. Ze had het haar directeur met goed gekozen woorden aangezegd. Niet om de gruwelijke waarheid heen gedraaid en het bericht ook niet rauw in zijn gezicht geslingerd. Ze was met hem meegegaan toen hij zich met ongelooft en verbijstering naar het Gemeenteziekenhuis spoedde en ze had hem bijgestaan bij alle formaliteiten. Ze had er zelfs voor gezorgd dat gemeentewerklieden alle sporen van het afgrijselijke ongeluk zorgvuldig

hadden uitgewist voordat meneer Drijber thuis kwam. Een moordmeid die Sonja, vond meneer Drijber.

Meneer Drijber had net de brede garagedeuren opgedaan en was in de wagen gaan zitten om de fraaie zescilinder te starten, toen hij zag dat Bets naar buiten kwam. Ze was geagiteerd. Dat was niets voor haar. ‘Komt u even terug meneer. Sonja is aan het telefoontoestel.’

Rijksstraatweg 50 was een van de weinige huizen met een telefoon. Op de muur, naast de deur, was een witte letter T gekalkt. Dat was verplicht. ‘Kan het niet wachten tot ik op de zaak ben? Het is maar vijf minuten rijden.’

‘Of u toch maar meteen aan het toestel wilt komen. Ik heb al gezegd dat u op het punt staat om weg te rijden, maar ze staat erop u nú spreken.’

Meneer Drijber stapte uit. Als Sonja het zei, zou het wel een goede reden hebben. Bedaard liep hij naar de nog openstaande voordeur. De telefoon stond op een mahoniehouten tafeltje in de met wit marmer betegelde vestibule. Hij nam de hoorn van Bets aan.

‘Ja Sonja, met Drijber. Ik sta op het punt om weg te rijden. Kan het niet even wachten?’

‘U moet niet komen meneer! Er zijn mannen tegen de muur van de fabriek gezet. Hier vlak voor, tegen de buitenmuur van het kantoor. Ze zoeken er nog meer.’

‘Waar heb je het nou over? Mannen tegen de muur van de fabriek? Wie zijn die ‘ze’ dan, Sonja?’

‘De moffen natuurlijk!’ zei ze gejaagd, met haar hand de hoorn bedekkend, ‘er is een half uur geleden, om half zeven, een verdronken Wehrmachtsoldaat uit de gracht opgevist, vlak voor de fabriek. Een minuut of tien daarna is de SD of de Gestapo – weet ik veel – gekomen. Willekeurig arresteren ze mannen die ze van de straat plukken. Ze hebben er nu zes. Ik ben zo bang dat ze gefusilleerd gaan worden uit wraak voor die verzopen mof. Als u komt pakken ze u ook nog.’

‘Dank je Sonja, dank je.’ Bijna had hij eraan toegevoegd: ‘lieve meid’.

‘Waar ben jij nu dan?’

‘Ik zeg u toch: op de fabriek. Ik moest nog brieven afmaken van gister-

middag en ik was een half uurtje vroeger gekomen. Ik sta in de hoek naast uw bureau. Zo kan ik een klein beetje naar buiten kijken tussen de gordijntjes door. Ik kan de mannen die ze opgepakt hebben niet zien, die staan vlak voor mij tegen de muur, onder het raam. Ik ben als de dood dat ze mij ook pakken.'

'Blijf waar je bent Sonja. Ik kom toch! Ik zal goed uitkijken.'

'Niet doen meneer, niet doen! Blijf in vredesnaam weg. En als ze straks gaan schieten? Ik weet niet waar ik 't zoeken moet. Ik ben op van de zenuwen.'

'Nogmaals Sonja: ik let echt wel op. Maar jij, blijf jij aan het toestel. Ik geef de hoorn aan Bets. Die moet alles opschrijven wat jij haar zegt. Je moet verslag doen van hetgeen gebeurd is en nog gaat gebeuren!'

'Goed meneer,' zei ze met een geknepen stemmetje.

Sonja moest je aan 't werk zetten.

'Bets kom eens hier,' riep hij door de gang naar de keuken waar Bets bezig was de ontbijtboel af te wassen. De trouwe huishoudster, de handen aan haar schort afdrogend, kwam naar hem toe. Ze zag onmiddellijk dat er iets ernstigs gaande was.

'Rustig aan maar meneer. U is anders altijd zo kalm. Pas toch op anders maakt u brokken.'

'Ik heb mezelf heus wel in de hand Bets, maar er moet snel gehandeld worden.'

Hij instrueerde Bets, liep weer naar zijn auto, stapte in en reed de Alvis tot op honderd meter van de fabriek. Daar parkeerde hij de wagen aan de dwarsgracht en stapte uit. Het was stil buiten. De geluiden die hij zo goed kende van de jaren voor de oorlog waren verstomd. Het was een heldere, een vrolijk makende ochtend. Toch voelde hij de dreiging die in de lucht hing. Hij liep naar de straathoek en tuurde voorzichtig om de hoek om te zien wat er gaande was. In de verte zag hij eerst een Duitse legervrachtwagen en dan een aantal Duitse soldaten, vlak voor de fabriek, zijn fabriek. Aan de overzijde van de gracht stonden twintig tot dertig mensen te kijken. Kennelijk hadden de Duitsers inmiddels voldoende mensen opgepakt. Vlug liep hij over de brug, zodat hij aan de overzijde van de gracht kwam, waar de kijkers stonden. Dan met

snelle passen naar de verzamelde mensen. Van daaruit kon hij goed zien wat er gaande was. Het was onheilspellend stil. Die stilte werd geaccentueerd door de geluiden van de overkant, van de met ijzer beslagen soldatenlaarzen op het plaveisel, de benauwde kreten van de slachtoffers en de blaffende bevelen van een officier. Hij passeerde het huis van Otto Kleingeld, die tegenover de fabriek woonde. Otto was zijn beste metaal-draaier. Ineens vloog de deur van diens bovenwoning open en de vrouw van Otto kwam naar buiten. Ze was in haar nachtjapon, de grijze haren in warrige slierten voor haar gezicht en haar kunstgebit had ze vergeten in te doen

‘Meneer Drijber, meneer Drijber! Ze hebben Otto gepakt! Hij is ook tegen de muur gezet. Hij was een half uurtje vroeger naar de fabriek gegaan. Straks wordt hij nog doodgeschoten. Kunt ú niets doen meneer Drijber? Ik weet me geen raad! Over een paar minuten ben ik weduwe en heeft Reinier geen vader meer. Help me toch!’

Paniek was op haar gezicht te lezen. Ze trok hem aan de mouw van zijn jas. Haar verkrampte vingers knepen door de dikke stof in zijn arm. Meneer Drijber kon die wilde angst bij zichzelf niet toelaten. Hij moest kalm blijven. Van een directeur werd kalmte, overzicht en inzicht verlangd. Zeker nu. Om zijn kalmte stond hij bekend in en buiten het bedrijf. Niemand had hem ooit boos of nerveus gezien. Zijn overzicht over lastige situaties was spreekwoordelijk. Hij stond overal boven, zag tegen geen enkel probleem op en was vindingrijk waar anderen de hoop verloren hadden. Inzicht was zijn derde goede eigenschap. Met zijn superieur verstand werden alle vraagstukken oplosbaar, kwam er lucht waar anderen het benauwd kregen. Maar meneer Drijber voelde nu een wurgende onmacht, net zoals de tientallen toeschouwers bij het zich ontrollende oorlogsdrama. Zo was het dus als je de dood in het grim-mige aangezicht moet kijken. Zo verlopen je laatste minuten. Sommige slachtoffers waren berustend, dachten misschien dat ze buiten de werkelijkheid stonden, figuranten waren in een goedkoop toneelstuk, maar de meesten waren opstandig, woedend en wanhopig, ieder naar zijn karakter. Een blik op de overzijde van de gracht leerde hem, dat de executie van de tien mannen een kwestie van één of twee minuten was.

Hij herkende Otto, zijn Otto. Lijkbleek stond die tegen de muur. Aan de voorkant van zijn blauwe overall tekende zich een donkere plek af. Hij wees naar de overkant van de gracht, naar het raam van zijn huis. Dan bracht hij de handen boven zijn hoofd bij elkaar en maakte een gebaar waarin hij alle emoties tot uitdrukking bracht: een zwijgend gebed, vaarwel, blijf bij elkaar, bedankt voor alles, tot ziens aan gene zijde. In tegenstelling tot anderen waren zijn handen niet op zijn rug vastgebonden. Hij kreeg kennelijk woordloos antwoord, want hij knikte heftig. Tranen stroomden over zijn wangen, glanzend zichtbaar in het heldere ochtendlicht. Het vuurpeloton was al aangetreden, maar de geweren waren nog niet geschouderd. Een soldaat was nog bezig zwarte blinddoeken om te doen bij de wanhopig om zich heen kijkende slachtoffers. Hun handen waren wel achter de rug geboeid. Meneer Drijber pakte mevrouw Kleingeld bij haar schouders en duwde haar resoluut haar huis binnen.

‘Deur dicht, beneden aan de trap blijven zitten. Vingers in je oren!’

Otto Kleingeld stond als vierde tegen de muur van diens geliefde fabriek. Hij werkte er al twintig jaar.

‘God in de hemel! Mijn beste draaier,’ mompelde meneer Drijber. Otto, zijn steun en toeverlaat als het om precisiewerk ging. Het vuurpeloton maakte zich gereed. Sommige van de tegen de muur gezette mannen riepen vaderlandslievende kreten, zoals ‘Oranje boven’ en ‘Leve de Koningin’. Een paar anderen vervloekten de Duitsers. Een grimmig lot viel Otto ten deel: Duitser van geboorte, werkend aan een grote order voor de Wehrmacht maar door Duitsers gedood worden. Een laatste bede om genade of hulp uit de zwijgende hemel die het naderende onrecht zou gaan toelaten. Een groet voor nabestaanden. Namen en adressen werden naar de toeschouwers geschreeuwd, in de hoop dat die de laatste woorden van de mannen, die de dood achter hun blinddoeken recht in de ogen keken, opgevangen en overgebracht zouden worden. Die toeschouwers stonden met gebalde vuisten te kijken. Een paar wendden het hoofd af of gingen weg.

Met grote zelfverzekerde passen liep meneer Drijber de brug op, kijkende mensen opzij duwend. Onverschrokken stapte hij naar de

commandant. Meneer Drijber torende boven de Duitser uit en dat feit alleen al verleende hem gezag, evenals zijn lange grijze jas en zijn hoed. Bovendien sprak hij accentloos Duits omdat hij zijn leertijd als metaaldraaier in Duitsland had doorlopen en mevrouw Artemis Duitse was. De toeschouwers keken ademloos toe. De meesten kenden meneer Drijber wel. Roekeloos of moedig? Nee, iemand met overwicht en zelfvertrouwen. Hij was een bekend stadgenoot. Ze zagen hem argumenteren met de bevelvoerende officier. Hij wees op Otto Kleingeld. Die herkende zijn directeur. Hij liet zijn armen zakken en wurgende spanning was op zijn gezicht te lezen. De officier draaide zich om en liep naar een andere militair. De twee overlegden een kort moment. Toen hij de uitkomst van het overleg aan meneer Drijber meedeelde zag het publiek dat de Duitser het hoofd schudde. Met een korte beweging van zijn geweer stuurde hij meneer Drijber de brug weer op, die, voordat hij wegliep, een verontschuldiging gebaar naar zijn Otto maakte, die op dat moment brak. Zijn gezicht dat weer kleur gekregen had werd op slag bleek, doodsbleek.

De geweren werden geschouderd en op het korte bevel weerklonk het schot uit tien geweerlopen. De slachtoffers zakten geluidloos in elkaar. Op de muur van de fabriek, waarachter zijn directievertrek zich bevond en waar Sonja naast zijn bureau stond, tekenden zich rode vlekken af. De Duitsers grendelden kalm hun geweren en stapten rustig, zonder naar de op de grond liggende slachtoffers te kijken, in de gereedstaande vrachtwagen, waar ze op de banken gingen zitten die langs de zijkan-ten geplaatst waren. Je kon zien dat ze ontspannen met elkaar aan het praten waren. De motor sloeg aan en de vrachtauto reed schokkend weg, een dikke zwarte rookwolk over de op de grond liggende lijken uitbrakend als laatste blijk van minachting. Uit het publiek maakten zich mensen los, die zich over de doden ontfermden. Onder de toeschouwers heerste verbeterde woede en machteloosheid. Een enkeling schreeuwde een verwensing. Een achtergebleven Duitse soldaat die zich daaraan ergerde, draaide zich om en richtte zijn geweer op deze mensen die zich snel verspreidden.

Meneer Drijber trilde van verontwaardiging terwijl hij zich omdraaide om naar zijn auto terug te lopen. Dat kende hij niet van zichzelf. Onmensen, beesten, ongedierte, die moffen. Wie zegt dat die dode Duitser daar in het water had gelegen als gevolg van het werk van verzetsmensen? Er waren gevallen bekend van bezopen moffen die in het water gelopen waren. Bijna elke Nederlander kan zwemmen, maar dat was bij de Duitsers niet het geval. Het navrante beeld van het doodvonnis, dat hij over Otto, zijn beste draaier, had moeten bevestigen, zou hem levenslang niet verlaten. Op hem rustte eerst de droeve plicht om de vrouw van Otto Kleingeld te ondersteunen. Haar deur was dicht, zoals hij haar gezegd had. Hij belde aan, maar ze deed niet open. Hij belde nog een keer, langer en nadrukkelijker, maar de deur bleef gesloten. Daar moet Sonja maar op af, besloot hij.

Bruut geweld en schrijnend onrecht. Het was eind 1943. De Duitse legers kregen overal op hun donder en waren in Rusland en Noord-Afrika op de terugtocht. Daarom werd de bezetter valser, wreder. Tot nu toe was het nog gegaan met het moffenbewind. De fabriek had hij prima draaiende kunnen houden, want ze hadden volop werk. Juist op dit moment was hij bezig met een grote order voor diezelfde Wehrmacht. Een geheim project dat de hoogste nauwkeurigheid vereiste. Bij een afwijking van meer dan eenhonderdste millimeter werd het werk al afgekeurd. Aan de te vervaardigen onderdelen was niet te zien waarvoor ze dienden. Wie weet, geheime wapens, kanonnen met een draagkracht van meer dan vijftig kilometer, eenmansduikboten, raketten en vliegtuigen wellicht, want er waren veel onderdelen bij die uit lichtmetaal vervaardigd moesten worden.

Meteen alle machines stoppen, flitste door hem heen. Geen medewerking meer geven aan die duivelse oorlogsmachine. Zand in de raderen strooien. Hij liep terug naar de auto. Stapte in en startte de motor. De rustig draaiende zescilinder had een kalmerende invloed. Hij luisterde graag naar de stationair draaiende motor. Een ongekend stukje precisiewerk van die Engelsen, dat hij als technicus wist te waarderen. De lange, machtige motor, de gepolijste kleppendecksels en de drie carbura-

teurs glansden net zo mooi als het lakwerk. De oorlog was een zaak van technologie: de Duitse tegen de Engelse. Als de Engelse vliegtuigen en kanonnen even nauwkeurig vervaardigd waren als zijn Alvis had hij vertrouwen in de afloop van de krachtmeting. Het trillen van zijn handen hield op en zijn gejaagde ademhaling werd weer rustig.

Het was stil op straat. Nagenoeg geen verkeer. Hij was een van de weinigen die nog auto reed. Hij had vergunning van de Ortscommandant, omdat hij onmisbaar was voor de Duitse oorlogsinspanning. Tja, dacht hij, als ik die order niet afwerk, moet ik de vergunning om auto te rijden inleveren. Dan ben ik mijn trouwe Alvis kwijt en gaat de fabriek dicht. Worden de mooie Zwitserse draai- en schaaftbanken afgevoerd naar Duitsland. Gaat de order naar een ander bedrijf. Dan kon hij zijn verantwoording voor zijn veertig man personeel niet langer waarmaken en moest hij Sonja naar huis sturen. Hij besloot een flink bedrag van de winsten die hij maakte ter beschikking te stellen aan de ondergrondse verzetsorganisatie die nooit tevergeefs bij hem aanklopte als ze hulp, raad of geld nodig hadden. Op de zolder van de fabriek zaten vier ondergedoken Joden, die zich aan deportatie naar de ‘werkverruimingskampen in het Oosten’ onttrokken hadden. Hij besloot om nog zes Joden op te nemen. Dan waren het er tien, evenveel als de gedode gijzelaars. Maar waren er dan nog Joden? De Ortscommandant had een paar maanden geleden met brallende trots verklaard dat de stad ‘judenrein’ was. Er had een opgeblazen artikel in de krant gestaan. In het stukje was te lezen dat de stad ‘verlost was van de eeuwenlange jodenplaag’. De Duitsers hadden, zo eindigde het artikel, dit onplezierige, maar noodzakelijke karwei met grote vastberadenheid en oprechte ernst uitgevoerd, ‘in onberispelijke samenwerking met de plaatselijke politie’, die een warm compliment kreeg voor haar voorbeeldelijke plichtbetrachting. Als er nog Joden verstoppt zaten, zo had de Ortscommandant laten weten, moesten die onmiddellijk aangegeven worden. Het verbergen van Joden was streng verboden en wie erop betrapt werd kon rekenen op strenge straffen.

Intussen was hij bij de fabriek gearriveerd. Bewoners waren in zwijgende ernst met emmers en bezems in de weer. De roerloze lichamen waren op een rij langs de waterkant gelegd. Stroompjes bloed liepen over de wallenkant naar beneden, de gracht in en vormden rode wolkjes in het stille water. Er waren dekens en vloerkleden over de lijken getrokken. Hij opende de grote deuren van het fabrieksmagazijn, reed naar binnen en sloot de deuren. Hij ging naar zijn kantoor en deed zijn jas uit die hij in de vestiaire aan het hangertje hing waarop de naam van een in 1942 geliquideerd Joods modemagazijn stond: 'J. Polak voor al uw confectie alsmede voor reparatiën en maatcostuums'. Een maand geleden was de Ortscommandant op bezoek geweest. Zijn zware Duitse legerjas had meneer Drijber met grimmig genoegen op dat hangertje gedaan. Vlak boven het hoofd van de aristocratische Duitser zaten die vier Joden op de fabriekszolder.

Met bewust kalme tred liep hij door de hal naar het kantoor en keek even in de spiegel naast de kapstok. Zijn gezicht stond zoals altijd ernstig, maar hij schrok van zijn ogen. De pupillen waren groot en zijn blik schrikachtig. Hij had niet meer aan Sonja gedacht, maar het meisje stond nog verstijfd in de hoek naast zijn bureau en snikte hysterisch toen hij de deur van het kantoor opende.

'Sonja, stil maar. Het is voorbij.' Met vlugge passen liep hij naar haar toe. Ze legde de hoorn op het zwarte bakelieten telefoontoestel. Hij had met het kind te doen. Sonja was drieëntwintig jaar en woonde bij haar moeder, die weduwe was, op een bovenhuis in een van de oudere wijken. Aarzelend verliet ze de veilige hoek en streek haar grijze rok glad. Ze probeerde te glimlachen, maar het werd een onflatteuze grimas. Meneer Drijber nam haar in zijn armen. Dat was de eerste keer dat hij haar aanraakte. Haar hele lijf was strak als een opgewonden stalen veer. 'Ontspan je eens kind. Spreek je eens uit.'

Hij zette haar op zijn directiezetel, trok een bureaustoel naderbij en ging voor haar zitten. Sonja had daar nog nooit gezeten. Uitzonderlijke omstandigheden doorbraken de omgangscodes van het bedrijf. Ze kon nog geen woord uitbrengen. Hij haalde een glas water voor het meisje, dat nog sidderde van de doorstane angst. 'Hier lieve kind, drink maar

even. Kom tot jezelf.' Ze begon weer te huilen, in tegenstelling tot het-geen meneer Drijber beoogde.

'Maar je hebt 't toch niet gezien, Sonja.'

'Maar wel gehoord, en het was vlakbij, aan de andere kant van de muur waar ik stond,' jammerde ze.

'Wat hoorde je dan? Die schoten zeker.'

'Alles, alles. De gebeden van die mannen, hun huilen, vloeken en smeken. Dat geschreeuw van die moffen. Dan het bevel en dat schieten. Het inslaan van de kogels tegen de muur, nog geen halve meter van mij vandaan. Het glijden van de lichamen langs de muur. Daarna het gerammel van emmers, het schrobben van de straat.'

'Otto Kleingeld is er ook bij,' zei meneer Drijber. Beter dat ze het maar meteen wist. Sonja sloeg haar hand voor haar mond en in haar ogen tekende zich verbijstering af. 'Hij wilde, net als jij, vroeger komen. Ik heb z'n vrouw Anna gezien. Die kwam uit haar huis toen ze mij zag aankomen. Op dat moment stond Otto al tegen de muur. Ik heb het mens naar binnen gestuurd. "Achter je deur blijven zitten," heb ik haar gezegd, "vingers in je oren." Ik heb nog geprobeerd om Otto vrij te krijgen maar ik kon niets, helemaal niets meer doen.'

'Och lieve hemel, onze Otto ook dood...?' zei Sonja verslagen, 'nee toch?' Ze zat met grote betraande ogen te luisteren. Haar hand hield ze in ontzetting voor haar mond. Kleingeld, de steunpilaar van het bedrijf. Duitser, dat wel, maar wát voor een. Niemand kon beter draaien dan hij. Nooit een afgekeurd werkstuk. Altijd op tijd, vriendelijk en beleefd. Nooit zei hij nee als het onmogelijke gepresteerd moest worden. Maar ook een rechtlijnig en principieel mens. Hij was nota bene de enige geweest, die geprotesteerd had tegen de grote Wehrmachtorders. Hij had na een kort gesprek met meneer Drijber gezegd dat hij erover dacht om ontslag te nemen. Meneer Drijber had geantwoord dat hij hem om die stellingname waardeerde. Hij mocht gaan, met behoud van een half jaar salaris. Toch was Otto gebleven. Dat werk? Als hij het niet deed, was het een ander. Ter tegemoetkoming liet meneer Drijber Otto Kleingeld zoveel mogelijk aan andere orders werken, hoewel dat lastig was, want de fabriek draaide – zoals de meeste metaalverwerkende bedrijven – op Duitse orders.

‘Sonja, ik draag jou op om nú naar die arme mevrouw Kleingeld te gaan. Ze houdt haar deur stijf gesloten, maar jij belt net zo lang aan tot ze opendoet. Je troost haar en je verzorgt haar. Ze mag niets te kort komen. Zeg haar dat het salaris van haar man tot het einde van de oorlog doorbetaald zal worden. Dat moet je doen. Dat ga je nú doen, Sonja en dat doe je zonder te huilen. Dat doe je zoals ik van jou gewend ben. Ik kom straks ook.’

Sonja knikte dapper, droogde haar tranen, nam nog een paar slokken water, deed haar mantel aan en liep via het magazijn en de achterdeur naar buiten. Ze keek niet naar de mensen die het plaveisel nog aan het reinigen waren. Er was een vrachtauto gearriveerd. De lijken werden ingeladen.

Meneer Drijber ging achter zijn bureau zitten en schreef een opdrachtbon voor een stukadoorsbedrijf. Hij gaf order om de muur met de kogelgaten, waartegen de gijzelaars nog geen kwartier geleden gefusilleerd waren, vandaag nog te stucen. Dan liep hij naar de tekenkamer. Een paar technische tekenaars, die inmiddels op kantoor waren gekomen, stonden met elkaar te praten. De stemming was gedrukt. Meneer Drijber vroeg of IJzendoorn, de chef tekenkamer, even bij hem wilde komen. IJzendoorn kwam meteen. Hij had een sombere trek op zijn doorgaans toch al ernstige gezicht. Het was een lange, serieuze man van ongeveer vijfenvijftig jaar. Een uitstekend technisch tekenaar, iemand met meer in zijn mars, maar ook een medewerker met stugge omgangsvormen en een grof oordeel.

‘IJzendoorn, ik wil dat je morgen al een bronzen plaat gaat ontwerpen ter nagedachtenis van de gefusilleerde mannen. Je gaat uitzoeken wie het geweest zijn. Dat ontwerp leg je aan mij ter goedkeuring voor en daarna moet het naar de bronsgieterij. Er moet boven staan: gevallen voor recht en vrijheid. De datum van vandaag eronder. Als de dag der bevrijding daar is moet die plaquette diezelfde dag nog opgehangen worden.’

‘Ik heb het druk met belangrijk werk. Dit kan toch wel even wachten? U heeft zelf gezegd...’

‘Je hebt gehoord wat ik zei, Martin?’

‘Maar u bent er wel erg gauw mee. Het is nog helemaal niet zeker of die bevrijdingsdag, zoals u die voorstelt, binnen afzienbare tijd zal aanbrenken. Velen denken dat...’

‘Ik wil jouw denkbeelden over het oorlogsverloop niet horen Martin! Je weet dat ik graag open met jou van gedachten wissel, maar niet nu. Nu ben ik de directeur en ik geef je een opdracht en ik verwacht geen politieke beschouwingen van je. Zeker nu niet! Begrepen?’ ‘Uitstekend meneer,’ zei IJzendoorn met een licht sarcastische klank in zijn stem. Meneer Drijber was nooit zo fel. IJzendoorn stond op en liep naar de tekenkamer terug. Meneer Drijber voelde de woede weer in zich opwellen. Die IJzendoorn was een kille vent. Was zijn collega nog geen kwartier geleden vermoord, hier vlak voor de fabriek en hij zette nog steeds vraagtekens bij de uitkomst van de oorlog. Hij waardeerde IJzendoorn om zijn vakkennis en ijver; als mens had hij een afkeer van hem.

Uit de machinehal kwamen de eerste geluiden van draaibanken, die aangezet werden. Hij hoorde het ratelen van de kettingtakel om zware werkstukken op te hijsen. Uit het bijgebouw kwam het rustige, puffende geluid van de grote stationaire dieselmotor, die voor de aandrijving van de draai- en schaaftbanken zorgde. De brandstof voor de diesel – ruim twintig liter per dag – werd door de Duitsers geleverd uit de grote tanks naast de kazerne.

Jaarsma, de procuratiehouder en chef boekhouding, kwam binnen. Hij was een man van zijn eigen leeftijd, eind vijftig. Hij had vijf procent aandelen in de naamloze vennootschap, was een trouwe medewerker en een uitstekend boekhouder. Jaarsma was al ingelicht en zag doodsbleek. ‘We moeten de mensen vandaag maar naar huis sturen, Johan,’ zei meneer Drijber, ‘van werken zal wel niet veel komen.’ Jaarsma knikte. Hij rommelde wat in de la van zijn bureau. Meneer Drijber zag dat er tranen in de la drupten.

‘God in den hemel moge mij bijstaan,’ viel Jaarsma uit - voor zijn doen ongewoon emotioneel en boos -, ‘ligt er een bezopen rotmof in de gracht, worden tien goeie Nederlanders tegen de muur gezet. En

dan Otto Kleingeld erbij. Vermoord tegen de muur van het bedrijf dat alles, alles voor hem was, waar hij met hart en ziel aan verknocht was.' Jaarsma haalde een grote witte zakdoek uit zijn zak, snoot zijn neus en veegde de tranen weg die onder de rand van zijn bril over zijn wangen liepen. Meneer Drijber knikte en had moeite om zijn tranen tegen te houden. Jaarsma liet zelden emoties zien. Als dat het geval was toonde hij meestal vrees of ongerustheid. Jaarsma was een voorzichtig mens, nauwgezet en zorgvuldig, ook in de omgang. Een Christen, die oprecht de naastenliefde probeerde te bedrijven, maar ook klein van geest en zwak van vlees, zodat hij ook de naam had bekrompen, stiekem, kortzichtig en pietluttig te zijn.

'Johan,' zei meneer Drijber, 'roep iedereen in de hal bij elkaar. Dan ga ik het vertellen.'

Jaarsma liep naar de machinehal om het te gaan zeggen. De draaiban- ken werden gestopt en de stationaire diesel werd afgezet, het gepuf werd langzamer en hield na een tiental seconden op. Even later stond het voltallige personeel in de hal. Veertig man in nette overalls, de meesten van middelbare leeftijd. Meneer Drijber kwam uit de directiekamer en de gesprekken verstomden. Meneer Drijber was ruim een meter ne- gentig lang. Hij had overwicht op alle fronten. Niet alleen omdat hij de directeur was, maar ook door zijn scherpe verstand, zijn markant gezicht, zijn onberispelijke kleding, zijn lichaamslengte en zijn omvang- rijke buik. Het werd stil, heel stil.

'Mensen, dit is een zwarte dag voor ons bedrijf, een pikzwarte dag, mag ik wel zeggen. Nog geen half uur geleden is onze medewerker Otto Kleingeld bruut doodgeschoten als represaille voor het verdrinken van een waarschijnlijk bezopen mof, die hier, vlak voor de fabriek, in de gracht gevallen was. Ik heb nog voor hem gepleit bij de bevelvoerende officier, maar die wilde geen gehoor geven aan mijn dringende verzoek Otto te sparen. Dan moest ik uit het publiek een ander in zijn plaats aanwijzen, had die officier gezegd. Want het moeten er tien zijn. Zo luiden zijn orders. Of ik dat voor mijn verantwoording wilde nemen.' Hij pauzeerde een paar seconden, slikte even. De mensen begonnen druk te praten. Meneer Drijber hief zijn hand op en het werd weer stil.

‘Wij verliezen in Otto een uitstekende werker en een trouw collega. Een gedreven mens als het op kwaliteit aankomt en een principieel mens, als het op beginselen aankomt. Ik heb zojuist opdracht gegeven een bronzen plaquette te laten vervaardigen waarop de namen van de tien zinloos vermoorde burgers worden vermeld en geëerd. Die plaquette zal aan de buitenmuur bevestigd worden, zodra de lang verbeide dag der bevrijding daar zal zijn. Hier in de hal zal een tweede gedenkplaat en wel voor onze betreurde collega Otto Kleingeld worden aangebracht.’ Er werd instemmend gemompeld.

‘Mensen,’ ging hij verder, ‘vandaag kan er van werken niet veel terecht komen. Ik stuur jullie straks naar huis. Maar we gaan eerst een minuut stilte in acht nemen voor Otto en die andere negen zinloos vermoorde Nederlanders. Ik wens een ieder sterkte en berusting toe om deze verschrikkelijke misdaad op zijn eigen wijze in huiselijke kring te verwerken. De ziel van onze Otto ruste in vrede. Morgen verwacht ik jullie weer op de fabriek om de lopende...’ – bijna had hij gezegd: Wehrmachtorders – ‘werkzaamheden te hervatten. We nemen nu de minuut stilte in acht om onze arme Otto te herdenken. Laten we ook zijn vrouw en zijn zoon niet vergeten.’

Het werd weer heel stil. Het enige wat hoorbaar was waren onderdrukte snikken, het snuiten van een neus, een opstandige of juist berustende zucht. Ontroering was op de meeste gezichten te lezen. Alleen Ijzendoorn had een verongelijkte trek op het gelaat. De mannen trokken daarna hun overalls uit. Ze bleven nog even in groepjes staan praten en vertrokken een voor een naar huis. Een enkeling bleef nog even bij de waterkant staan, waar de bloedsporen nog zichtbaar waren. De lichamen waren intussen weggehaald. Ze keken naar de kogelinslagen in de fabrieksmuur, juist naast het kantoor. Na tien minuten was de fabriek leeg. Meneer Drijber nam de opdrachtbon mee. Dat moest Sonja verder maar regelen. De stukadoors werden vandaag nog verwacht.

‘Johan, ga jij ook maar naar huis,’ zei hij tegen de procuratiehouder, ‘ik sluit de poort wel. Eerst loop ik nog even naar de overkant. We schrappen Otto niet uit de loonadministratie. Zijn vrouw betalen we tot het eind van de oorlog het volle loon uit. Dat kan er makkelijk vanaf. Sonja

is al naar mevrouw Kleingeld. Kijken wat ze voor dat arme mens kan doen.'

'En voor die arme Reinier,' voegde Jaarsma eraan toe.

'Ja, ook voor hem. Een tragedie voor die knul en zijn moeder. Wat moet die vrouw nu? Op slag weduwe met een opgroeiende zoon.'

Johan haalde zijn schouders op.

'Het is oorlog, Hugo, je merkt het iedere dag, maar zo nu en dan ervaar je de grimmigheid aan den lijve.' Jaarsma schoof de laden van zijn bureau dicht en trok de hoes weer over zijn telmachine.

'En die zullen ook wel geschrokken zijn.' Hij wees naar het plafond.

'Ja, daar had ik nog niet aan gedacht. Ze hebben alles gehoord. 'Hebben ze al eten gehad?' vroeg Jaarsma.

'Onze gasten heb ik gisteravond zelf eten gebracht. Die kunnen er weer een dag of twee tegen. Ik heb een extra emmer naar boven laten brengen voor hun behoeften. Dan legen we de emmers een keer in de twee dagen.'

Jaarsma knikte. Hij had het niet zo op die onderduikers.

'Tja, die Joden staan iedere dag doodsangsten uit, daar op die zolder,' ging meneer Drijber verder, 'ik ben trouwens van plan om er nog zes bij te nemen, als protest tegen die tienvoudige moord, vanochtend.'

Jaarsma gaf geen commentaar. Hij was niet zo'n held als zijn directeur. Die mensen daar op de fabriekszolder waren een constante bedreiging. Als ze verraden zouden worden, hing zijn leven ook aan een zijden draad. Ontdekking van de onderduikers zou het einde van het bedrijf betekenen. Dat stond voor hem vast. De Joden waren vier maanden geleden gekomen. Ze hadden bij de burens van meneer Drijber ondergedoken gezeten. Toen ze zich moesten melden voor de zogenaamde werkverruiming in het oosten, hadden ze zich daar verstopt, maar de onderduikgevers waren angstig geworden en ze hadden twee dagen de tijd gekregen om een ander onderkomen te zoeken. In hun wanhoop had een hunner zich tot meneer Drijber gewend. Die had niet gearzeld en gezegd dat ze op de zolder boven de fabriek het einde van de oorlog konden afwachten. Dat was nog maar een kwestie van enige maanden, een half jaartje hooguit. Hij had het viertal in de Alvis laten instappen

en, alsof er niets de hand was, had hij hen om een uur of zeven in de avond naar de fabriek gebracht, nog voor het ingaan van de avondklok. Alleen hij, Sonja en Jaarsma waren op de hoogte van de aanwezigheid van die Joden. Meneer Drijber had het zelf niet zo begrepen op Joden. Hij vond het een raar volkje met hun afwijkende taaltje en hun uitheemse, drukke manieren. Er waren ook gewone en zelfs ontwikkelde mensen onder, maar de meesten vond hij een tikkeltje afstotend en raar. Zo dachten veel Nederlanders erover.

De zolder boven de fabriek bestond uit twee gedeelten. Op de ruimte boven het kantoor stonden het bedrijfsarchief, oud kantoormeubilair, de papiervoorraad, een stencilmachine en wat tentoonstellingsmateriaal. Een groot schot tot aan het dak scheidde de twee delen. Achter dat schot was een enorme ruimte boven de machinehal. Er was een onbeschoten kap met een viertal liggende dakramen. In de winter vroom het binnen bijna even hard als buiten. In de zomer was het bloedheet. Door de kieren tussen de pannen kon je naar buiten kijken. Er kon geen elektrisch licht branden, want dat zou buiten gezien kunnen worden. Meneer Drijber had oude vloerkleden en dekens op de vloer gelegd om de voetstappen van 'de gasten', zoals hij de onderduikers consequent noemde, te dempen. Verder had hij een tafel, veldbedden en matrassen geplaatst. Hij had gezorgd voor boeken en gezelschapsspelen zoals 'Mensch erger je niet' en speelkaarten. Er stonden twee elektrische straalkachels, die, als het erg koud was, voor enige warmte moesten zorgen. De Joden hadden het er verhoudingsgewijs nog comfortabel. Er was geen vaste trap naar de zolder. In een hoek van de hal naast het kantoor was een luik in het plafond aangebracht. Via een uitschuifbare ladder kon je op de zolder boven het kantoorgedeelte komen. Als een archiefkast die op dat gedeelte tegen het schot stond, opzij geschoven werd, kwam een kleed zichtbaar waarachter zich een deur en een trap van vijf treden bevond, die toegang gaf tot het hogere gedeelte waar de onderduikers verscholen zaten. Er was in de machinehal een tweede luik dat veel hoger was. Als je een lange ladder uit het magazijn haalde kon je dat luik bereiken. Meneer Drijber had tegen de onderduikers

gezegd dat die lange ladder in tijden van acuut gevaar onder het hoge luik geplaatst zou worden. Aldus was er een mogelijkheid tot ontsnappen via de machinehal en het magazijn.

‘Ik ga dus nog even naar de vrouw van Otto. Als het goed is, is Sonja daar nog,’ zei meneer Drijber nogmaals tegen Jaarsma. Hij sloot het kantoor en liep naar het magazijn, waar de Alvis stond. Hij reed de auto naar buiten en sloot de grote dubbele deuren. Dan de brug over en naar het huis van Otto Kleingeld. Hij parkeerde de auto aan de waterkant en belde aan. Sonja deed open.

‘Hoe is het nu met haar?’ Sonja schudde haar hoofd.

‘Helemaal overstuur, totaal verdoofd. Reinier is een oom en een tante gaan halen. Die zullen over een paar minuten wel arriveren.’

‘Goed dat je haar hebt opgevangen, lieve meid.’

Sonja kreeg een kleur. Meneer Drijber was zuinig met complimenten. Hij gaf haar de opdrachtbon voor de stukadoors.

‘En die zoon van Otto? Hoe is die eronder?’

‘IJzig kalm en heel verbeterd. Hij heeft álles gezien vanuit het raam van zijn kamer boven. Terwijl zijn moeder met haar vingers in haar oren achter de voordeur zat, heeft hij zijn vader zien doodschieten. Met gebaren heeft hij nog wat van hem opgevangen.’ Meneer Drijber schudde het hoofd. Wat kon je erop zeggen? De jongen was getuige geweest van de moord op zijn eigen vader. Het was oorlog en dergelijke drama’s horen daarbij maar worden daardoor niet minder gruwelijk.

Hij liep achter Sonja de trap op. Mevrouw Kleingeld zat aan tafel. Ze had haar zondagse jas en haar pyjama nog aan. Ze was een gedrongen, kleine vrouw met grijs haar dat gewoonlijk in een knot in haar nek lag. Ze lag voorover op tafel, bewegingloos. Het haar viel langs haar hoofd zodat je haar gezicht niet kon zien.

Meneer Drijber wist niet wat hij moest zeggen. De ellende grijnsde hem tegemoet. Hij keek rond in de simpel gemeubileerde woonkamer. Tafel, vier rechte stoelen. Dan een dressoir met een mooie staande klok van messing. Aan de muren een paar afbeeldingen die je vaak in dergelijke woningen zag: een plaggenhut in Drenthe, een wilg aan een plas en een schilderijtje van een vaas met chrysanthen. Twee zogenaamd

gemakkelijke stoelen naast de kolenhaard, die bijgevuld moest worden. Sonja merkte het en pakte de kolenbak, opende de klep van de haard en liet de dure, schaarse kolen in de haard glijden. Ze hadden nog steenkolen, dankzij het goede loon dat Otto verdiende en dat weer dankzij die Wehrmachtorders...

Er werd gebeld. Sonja deed open. Even later gestommel op de trap. Twee lijkbleke mensen stapten de kamer binnen, gevolgd door een jongen van een jaar of vijftien. Dat was Reinier die de deur achter zijn oom en tante sloot. De zus van mevrouw Kleingeld ging naast de weduwe zitten en sloeg haar arm om haar hals. Mevrouw Kleingeld reageerde niet op de woorden van troost. Meneer Drijber stond op en liep naar Reinier. De jongen stond achter zijn oom en tante. Zijn gezicht was strak en beheerst. Hij huilde niet en maakte een flinke indruk.

‘Jij nog gecondoleerd met het overlijden van je vader...’

‘Dank u wel, meneer Drijber,’ zei Reinier beleefd, ‘ik wil u nog bedanken dat u nog geprobeerd heeft om...’ Verder kwam hij niet. Hij slikte en kneep tranen terug. Meneer Drijber hief zijn hand op. Hij wist het wel. De hand van Reinier voelde koel aan. Een jongen met zelfbeheersing.

‘Zit je nog op school?’ informeerde meneer Drijber.

‘Jawel meneer, ik zit in de hoogste klasse van de Ambachtsschool.’

‘Waarvoor leer je?’

‘Metaalbewerker meneer.’

‘In de voetsporen van vader?’

‘Ja meneer. Wilt u een paar werkstukjes van mij zien?’

‘Dat is goed, laat maar eens zien.’

Vreemd, net z’n vader verloren en nu aan een bezoeker zijn werkstukjes tonen. Even een beetje afleiding. Hij liep achter de jongen via een smalle trap naar boven, naar de kamer van waaruit de moord op zijn vader, nog geen uur geleden gepleegd, zichtbaar was geweest. De jongen opende een ingebouwde kast. Op twee planken stonden zijn werkstukken. Een miniatuur stoommachine, een bankschroefje, een klauwplaat voor een kleine draaibank en een met de hand gemaakte materiaalklem. Alles op blank gelakte plankjes en heel mooi afgewerkt. Meneer Drijber nam een paar werkstukjes in zijn hand. Perfect werk dat een buitengewone